

ERGONIMLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ЭРГОНИМОВ

LEXICO-SEMANTIC PROPERTIES OF ERGONIMS

Maxsudova Xolisxon Ummatovna¹, Shahobiddinova Shohida Hoshimovna²¹Maxsudova Xolisxon Ummatovna

– Andijon mashinasozlik instituti, O'zbek tili va adabiyoti kafedrası, tayanch doktoranti.

²Shahobiddinova Shohida Hoshimovna

– Andijon davlat universiteti Professori.

Annotatsiya

Ushbu maqolada faoliyat yuzasidan uyushgan kishilar jamoasi, shuningdek, muassasa, tashkilot va korxonalar atoli o'ti bo'lgan ergonimlar haqida so'z boradi. Ergonimlar universal onomastik xususiyatlar bilan bir qatorda, uni alohida guruhga ajratish imkonini beradigan o'ziga xos jihatlarga ega. Ergonomik tizim ko'p jihatdan davlat tomonidan tartibga solishga bog'liq. Yangi ergonimlarni shakllantirishda leksik-semantik usul eng samarali hisoblanadi. Bu usuldan foydalanganda tanish so'z va birikmalar o'z ma'nosida qo'llanadi. Zamonaviy ergonomika "nominal portlash" holatini boshdan kechirmoqda. Ergonimlardagi leksik-semantik shakllanish usullarining uchta kichik turi mavjud: semantik nomlash, transonimizatsiya va so'z o'zlashtirish.

Аннотация

В данной статье рассматриваются сообщества людей, которые организованы в плане деятельности, а также эргономики, которые носят известное название учреждений, организаций и предприятий. Эргономика, помимо универсальных ономастических признаков, обладает уникальными чертами, позволяющими выделить ее в отдельные группы. Эргономичная система во многом зависит от государственного регулирования. Лексико-семантический метод наиболее эффективен при образовании новых эргонимов. При использовании этого метода используются знакомые слова и словосочетания в их значении. Современная эргономика переживает состояние «номинального взрыва». Различают три подвиды лексико-семантических способов образования эргонимов: семантическое название, трансонимизация и словообразование.

Abstract

This article discusses the community of people who are organized in terms of activities, as well as ergonomics, which are the famous name of institutions, organizations and enterprises. Ergonomics, in addition to universal onomastic features, have unique features that allow it to be divided into separate groups. The ergonomic system depends in many ways on government regulation. The lexical-semantic method is the most effective in the formation of new ergonims. When using this method, familiar words and phrases are used in their meaning. Modern ergonomics are experiencing a "nominal explosion" state. There are three subtypes of lexical-semantic formation methods in ergonims: semantic naming, transonimization, and word acquisition.

Kalit so'zlar: ergonimlar, muassasa, tashkilot va korxonalar atoli o'ti, tabiiy va sun'iy, semantik nomlash, transonimizatsiya va so'z o'zlashtirish.

Ключевые слова: эргонимы, учреждение, название организации и предприятия, естественное и искусственное, семантическая номинация, трансонимизация и словообразование.

Key words: Ergonims, institution, organization and enterprise name, natural and artificial, semantic naming, transonimization and word acquisition.

KIRISH

Tilshunoslikda onomastikaning doimiy o'zgaruvchan va kengayib borayotgan sohasi bo'lgan ergonimlar – korxona, tashkilot, muassasa, jamoat birlashmalari, savdo va ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish tarmoqlarining nomlari masalasiga qiziqishning kuchayishi 1990-yillarning boshlarida, postsovet respublikalari bozor munosabatlariga o'tgan paytdan boshlandi, bu esa bozor raqobati va u bilan chambarchas bog'liq bo'lgan reklamaning kuchayishiga olib keldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ergonim atamasi birinchi marta N.V.Podolskaya tomonidan muomalaga kiritildi va deyarli barcha o'rinlarda mana shu olim tavsifi etgan izohdan foydalanib kelinmoqda: "Ergonim – onimlar tarmog'i. Odamlarning rasmiy birlashmasi, jumladan, uyushma, tashkilot, muassasa, korporatsiya, korxona, jamiyat, muassasa, to'garakning o'ziga xos nomi" [7:167]

ADABIYOTSHUNOSLIK

Ergonim– yunoncha ἔργον – “ish, faoliyat, ijod” va ὄνομα – “nom” soʻzlaridan olinib [12], faoliyat yuzasidan uyushgan kishilar jamoasi, shuningdek, muassasa, tashkilot va korxonalar atoqli oti [1:40].

G.Y.Sizranovanning “Onomastika” oʻquv qoʻllanmasida korxona, muassasa, jamiyatlar va boshqalar tarzida alohida guruhlangan boʻlsa-da, bu mikroguruhga nisbatan “ergonim” atamasi qoʻllanmagan [9:37].

Ergonomlar universal onomastik xususiyatlar bilan bir qatorda, uni alohida guruhga ajratish imkonini beradigan oʻziga xos jihatlarga ega:

- 1) yuqori darajadagi dinamizm;
- 2) tahlil qilinadigan lugʻat guruhining iqtisodiy, ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning asosiy yoʻnalishlaridan biri sifatida ishlashi uning tez-tez ommaviy qoʻllanilishini taʼminlaydi;
- 3) nomlarning bevosita lugʻaviy maʼnosida ham, paydo boʻlgan assotsiatsiyalarida ham ergonimlarning yuksak milliy va madaniy salohiyati aks etadi;
- 4) madaniyatlararo muloqotda ergonimlar oʻziga xos qoʻllanilish xususiyatlariga ega (tarjima, interferensiya va boshqalar);
- 5) potensial isteʼmolchining eʼtiborini jalb qilish uchun unga samarali taʼsir koʻrsatishga qaratilgan maxsus semantikaga asoslanadi, shuning uchun ergonimlarning asosiy vazifalaridan biri motivatsiya funksiyasidir [4:124,137].

Ergonomik tizim koʻp jihatdan davlat tomonidan tartibga solishga bogʻliq. Zamonaviy ergonomika "nominal portlash" holatini boshdan kechirmoqda: doimiy ravishda yangi murakkab obyektlar (korxonalar, tashkilotlar, sayyohlik agentliklari, doʻkonlar, goʻzallik salonlari va boshqalar) paydo boʻlib, ular individual nomlarni oladi va eski nomlar zamon ruhiga mos keladigan yangilar bilan almashtiriladi [4:31].

Shunday ekan, tilshunoslikda ergonimlarining oʻziga xos xususiyatlarini oʻrganish zarurati paydo boʻldi.

Ergonimlar haqida soʻz borar ekan, dastlab tabiiy va sunʼiy nominatsiya xususida fikr yuritish zarur boʻladi. “Ergonimlar, asosan, lugʻat boyligini toʻldirishga qaratilgan maqsadli nomlanish nazarda tutilgan sunʼiy nominatsiya doirasini bildiradi.” [8:80]

Oʻzbek tilshunosligida nomlash jarayonining bu jihatiga deyarli eʼtibor qaratilmagan. Sunʼiy nomlash tushunchasi, asosan, toponimika doirasiga xos jihat boʻlib, anʼanaviy-tarixiy geografik (tabiiy) nomlar bilan zamonaviy oʻzgaruvchan (sunʼiy) nomlarni farqlash uchun qoʻllanadi. M.V.Golomidovanning “Iskusstvennaya nominatsiya v russkoy onomastike” (“Rus onomastikasida sunʼiy nomlash”) monografiyasi yaratilganligi tabiiy va sunʼiy nomlash masalasi muhim ahamiyatga ega boʻlgan til hodisasi ekanligidan dalolat beradi. M.B.Golomidova atab qoʻyilgan nomlarning bu tarzda ajratilishi nisbiy tushuncha boʻlib, til va subyekt munosabati asosidagi murakkab ichki qonuniyatlar natijasi oʻlaroq yuzaga kelganligini tahlil qiladi.

“Sunʼiy nominatsiya” iborasidagi “sunʼiy” taʼrifini “sunʼiy intellekt” yoki “sunʼiy tillar” atamalarini atributlari bilan tenglashtirish mumkin. “Sunʼiy” soʻzi termin sifatida “tom maʼnoda sunʼiy” yoki “gʻayritabiiy” degan maʼnolarni anglatmaydi. Ilmiy metodologiya qonuniyatiga koʻra, “sunʼiy” tushunchasi faoliyat kategoriyasi sifatida tabiiy bilan bogʻliq.[2:30]

Filosof olim B.M.Kedrov taʼrifiga koʻra, “Amaliy faoliyat sohasida “tabiiy”lik tushunchasi oʻz-oʻzidan, tabiatan shaxs ishtirokisiz odamga berilishi bilan mos keladi. “Sunʼiy” - bu inson tomonidan “tabiiy”dan oʻz manfaatlarini, ehtiyojlari bilan bogʻliq holda ongli (texnik) ravishda tayyorlangan narsa. Shuning uchun, “sunʼiy” narsa gʻayritabiiy emas, u “tabiiy” bilan bir xil, lekin oʻziga xos qonuniyatlarga koʻra oʻzgargan, yaʼni tasodifiy, ongsiz ravishda emas, balki shaxs tomonidan oldindan belgilab qoʻyilgan maqsad bilan tanlangan.”[3:31]

Demak, tilshunoslikda “sunʼiy”lik tushunchasining qoʻllanilishi universal kategoriya sifatida muayyan til birliklarini ongli, maqsadli ravishda nutqiy faoliyatda qoʻllash, tilning tabiiy qonuniyatlariga tayangan holda yangi birliklarni tartibga solish, kodifikatsiyalash tushuniladi. Ana shu nuqtayi nazardan olib qaralganda, sunʼiy ravishda yaratilgan yangi atoqli otlar orasida “uzoq tarixiy rivojlanish jarayonida xalq amaliyotida shakllangan nomlardan aniq farq qiladiganlariga eʼtibor qaratiladi”[2:32].

M.B.Golomidovanning tadqiqiga ko'ra, onomastikada sun'iy nomlashga nisbatan quyidagi xususiyatlar qayd etilgan:

- "ixtiyoriyligi" (E.M.Murzayev 1979, 180);
- aniq ijtimoiy-mafkuraviy yo'nalganligi (V.D.Belenkaya 1969, 89);
- odob-axloq qoidalariga mos kelishi, maqsadliligi (G.P.Smolitskaya, M.V.Gorbanevskiy 1982, 43-45). [2:30]

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yangi ergonimlarni shakllantirishda leksik-semantik usul eng samarali hisoblanadi. Bu usuldan foydalanganda tanish so'z va birikmalar o'z ma'nosida qo'llanadi. Masalan, "Eshik va romlar" (do'kon), "Ko'z kasalliklari" (shifoxona), "Soatsozlik" (ustaxona), "Kaboblar" (oshxona) kabilar.

Onomastikada boshqa onimlar qatori ergonimlarda ham leksik-semantik shakllanish usullarining uchta kichik turi mavjud: semantik nomlash, transonimizatsiya va so'z o'zlashtirish.

Semantik nomlashda metafora va metonimiya usullari orqali so'zni ko'chma ma'noda qo'llash nazarda tutiladi.

Metaforik nomlash: "Baraka" (do'kon), "Orxideya", "Guldasta", "Malika" (Go'zallik saloni), "Fantastika" (kinoteatr), "Ziyo maskani" (kutubxona), "Diyonat" (shifoxona) kabilar.

Metonimik nomlash: "Kardiologiya" (tibbiy markaz), "Sarpo", "Tilla", "Mebel" (do'kon), "Istambul" (kafe) kabilar.

Transonimizatsiya. Transonimizatsiya deganda atoqli otlarning bir turdan ikkinchi turga ko'chib o'tishi tushuniladi. Transonimizatsiya turli toifadagi onimlarning yaqin aloqasini tasdiqlaydi. U apellyativlarni onimlashtirish va boshqa tildan o'zlashtirish usullari bilan bir qatorda onim yasashning mahsuldor leksik-semantik usullaridan biri hisoblanadi. onomastik nomni sun'iy, ijodiy yaratish, jumladan tayyor onimlar, ya'ni allaqachon mavjud til modellaridan foydalanish samarali usulga aylanmoqda.[6:43,49] O'zbek tiliga xos ergonimlarni shakllantirishda, xususan, anroponim va toponimlarni qayta qo'llash keng tarqalgan. Masalan, "Alisher Navoiy", "Cho'lpon", "Uvaysiy" (kinoteatr), Muqimiy nomli (teatr), "Turkiston" (san'at saroyi), "Toshkent", "Afrosiyob" (mehmonxona) kabilar.

O'zlashma so'zlar. Madaniy-ma'rifiy tushunchalarning o'zgarishi, shiddat bilan kechayotgan globallashuv jarayoni ta'sirida ergonim va ideonimlarning, asosan, o'zlashma so'zlar hisobiga tubdan o'zgarishi va kengayishi kuzatilmoqda. Bu esa "zamonaviy shaxsning nom ijodkorligi, jamiyatning ma'lum bir tarixiy davrdagi qadriyat yo'nalishlari va boshqalar haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etish imkonini beradi."[5:34] Biroq, bozor iqtisodiyoti talabi bilan cheksiz paydo bo'layotgan peshlavhalar, PR va reklama bannerlarida yozilayotgan matnlar, xususan, alohida ajratib ko'rsatiladigan ergonimlarda tilga hurmat bilan yondashish uning sofliqini saqlash, yosh avlod ruhiyatida tilga muhabbatni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Aksariyat hollarda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari ta'sisichligida tashkil etilgan tadbirkorlik subyektlari – yuridik shaxslar boshqa tillardan olingan so'zlar asosida firma nomini tanlab ro'yxatdan o'tish holatlari kuzatilmoqda. Masalan, hozirgi kunda Respublika miqyosida **"group"** (tarjimasi – guruh) so'zi ishtirok etgan 8553 ta, **"grand"** (tarjimasi – yuqori) so'zi ishtirok etgan 3766 ta, **"golden"** (tarjimasi – oltin) so'zi ishtirok etgan 1997 ta, **"city"** (tarjimasi – shahar) so'zi ishtirok etgan 1696 ta mahalliy korxonalar faoliyat yuritib kelmoqda.[11]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son Farmoniga ilova qilingan "2020-2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi"da "Savdo, ishlab chiqarish, maishiy xizmat ko'rsatish obyektlariga o'zbekcha nom qo'yishning normativ-huquqiy asosini shakllantirish" zarurligi belgilab qo'yilgan hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 16.03.2021 yildagi "Savdo, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish obyektlariga nom berishni takomillashtirish" chora-tadbirlari to'g'risida"gi 144-son Qarorida "obyektlarga nom berish "Davlat tili haqida", "Firma nomlari to'g'risida" va "Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari talablariga rioya etilgan holda amalga oshirilishi" belgilab qo'yilgan bo'lsa-da, bu boradagi ishlarda qat'iylik yetishmaydi hamda sustkashlikka yo'l qo'yilmoqda. Bizningcha, "EduCare", "Abu Dhabi Global" (o'quv markazi)"Stella brend shop", "Fast food", "Meat Voutique",

ADABIYOTSHUNOSLIK

“Book store Yasira” (do‘kon) kabi aholi uchun tamoman tushunarsiz ajnabiy nomlarni qo‘yish tilga hurmatsizlik belgidir.

XULOSA

Kuzatishlarimiz va tahlillarimiz asosida ergonimlar guruhi quyidagicha tasnifi mavjudligi tadqiq etildi:

Ergonim turi	Nomi
Tashkilot:	Shahar hokimligi
Muassasa: - bank - tibbiy muassasa - ta'lim muassasasi - kutubxona - mehmonxona	
Korxona: - zavod - fabrika - firma - ustaxona	
Agentlik	Davlat xizmatlari agentligi
Kinoteatr	“Nodira”
Teatr	Muqimiy nomli
Sport inshooti	“Bunyodkor” stadioni
Do‘kon	“Ishonch”
Oshxona, kafe, restoran kabilar	“Ko‘hinur”, “Karamel”, “Bir zumda”

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begmatov E. O‘zbek tili antroponimikasi. T.:Fan,2013. (Begmatov E. Anthroponymy of the Uzbek language. T. : Fan, 2013)
2. Голомидова М.В. Искусственная номинация в русской ономастике. Монография. Екатеринбург, 1998. (Golomidova M.V. Artificial nomination in Russian onomastics. Monograph. Yekaterinburg, 1998)
3. Кедров В.М. “Естественное” и “искусственное” в познании и деятельности человека // Вопросы философии. 1958. № 11. – С. 31 // <https://djuv.online/file/MNSdmznzDo8LZ> (Kedrov V.M. “Natural” and “artificial” in human cognition and activity // Questions of Philosophy. 1958. No. 11. - P. 31)
4. Крыжановская В.А.Эргонимы с элементами графической трансформации: структурно-семантический и прагматический аспекты. Дисс...канд.филол. наук. Краснодар, 2017. (Kryzhanovskaya V.A. Ergonyms with elements of graphic transformation: structural-semantic and pragmatic aspects. Diss...candidate of philology. Sciences. Krasnodar, 2017).
5. Мадиева Г.Б., Супрун В.И.Теория и практика ономастики. Учебное пособие. Алматы: Қазақуниверситеті; Волгоград: Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2015. – С. 34 (Madiyeva G.B., Suprun V.I. Theory and practice of onomastics. Tutorial. Almaty: Kazakh University; Volgograd: VGSPU publishing house "Change", 2015. - P. 34)
6. МорадиА. Трансонимизация в названиях объектов торгового и ресторанного бизнеса г.Харькова // Русская филология: Вестник Харьковского НПУ имени Г.С. Сковороды. – 2017. – № 1 (60), - С. 43-49. (MoradiA. Transonymization in the names of objects of trade and restaurant business in Kharkov // Russian Philology: Bulletin of the Kharkiv NPU named after G.S. Frying pans. - 2017. - No. 1 (60), - P. 43-49)
7. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. М.: Наука, 1978. (Podolskaya NV Dictionary of Russian onomastic terminology. Moscow: Nauka, 1978)
8. Позднякова Е.Ю. Принципы и способы номинации коммерческих объектов городского пространства//<https://cyberleninka.ru>. (Pozdnyakova E.Yu. Principles and methods of nomination of commercial objects of urban space // <https://cyberleninka.ru>)
9. Сызранова Г.Ю. Ономастика: учеб.пособие / Г.Ю. Сызранова. – Тольятти : Изд-во ТГУ, 2013. (Syzranova G.Yu. Onomastics: textbook / G.Yu. Syzranov. - Tolyatti: Publishing House of TSU, 2013.)
10. Тортуннова И.А. Эргоним как результат речетворчества // Научный диалог. – 2012. – № 3. – Филология. – С. 124–137. (Tortunova I.A. Ergonym as a result of speech creation // Scientific dialogue. - 2012. - No. 3. - Philology. – pp. 124–137)
11. <https://davxizmat.uz/uz/news/firmalarga-davlat-tilida-nom-berish>
12. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Эргоним#>